

МОВОЗНАВСТВО

ГОЛОС У РИТОРИЦІ: СЕГМЕНТНІ Й НАДСЕГМЕНТНІ ЗАСОБИ ФОНЕТИЧНОЇ ВИРАЗНОСТІ ТЕКСТУ

ВІРА БЕРКОВЕЦЬ

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Київ — Україна
virvolb@ukr.net

GŁOS W RETORYCE: SEGMENTOWE I NIESEGMENTOWE ŚRODKI
WYRAZISTOŚCI FONETYCZNEJ TEKSTU

WIRA BERKOWEĆ

Instytut Filologii Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Tarasa Szewczeni,
Kijów — Ukraina

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony jest wskazaniu roli cech głosowych mówienia w dyskursie retorycznym. Rozpatrzono cechy charakterystyczne fonetycznej realizacji wypowiedzi ustnej na różnych etapach jej przygotowania i wygłoszenia z uwzględnieniem wymogów odnośnie do oddechu i artykulacji, normatywności wymowy, stosowania powtórzeń dźwiękowych, onomatopei, rymu, a także ekspresywnego potencjału różnych rodzajów akcentów i komponentów intonacji.

VOICE IN RHETORIC: SEGMENTAL AND SUPRASEGMENTAL MEANS
OF PHONETIC EXPRESSIVENESS OF TEXT

VIRA BERKOVETS

Institute of Philology of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv — Ukraine

ABSTRACT. The article is devoted to the investigation of the role of the vocal characteristics of the oral speech in the rhetorical discourse. The author described the features of phonetic aspects of oral public speech at various stages of its preparation and utterance. The main attention is paid to the requirements for breath and articulation, orthoepic normativity, using of sound repetitions, onomatopoeia, rhyme and the expressive potential of different kinds of accents and components of intonation.

Сучасна риторика як учення про ефективні способи переконання і впливу на аудиторію поєднує риси і науки, і мистецтва, взаємодіє з філософією, логікою, етикою, естетикою, багатьма лінгвістичними дисциплінами, поезією, герменевтикою, сценічною майстерністю тощо. Опанування риторичної майстерності є запорукою ефективної комунікації й необхідною складовою побудови успішної кар'єри.

Серед засобів риторики особливе місце посідає *голос*, якому віддають близько 38 % вагомості в процесі донесення інформації до слухача, тоді як 7 %

інформації передають слова і 55 % — візуальні враження (вираз обличчя, поза, одяг, жести тощо)¹. Про важливість голосу в передачі різних смислів свідчать зокрема й відомі вислови: „Заговори, щоб я тебе побачив” (Сократ); „Існує 50 способів сказати «так» і 500 способів сказати «ні», але тільки 1 спосіб це написати” (Б. Шоу) тощо.

Особливості голосової реалізації публічного виступу слід ураховувати на всіх етапах його підготовки, насамперед — в *елокуції* й *акції*. Так, іще на писемному етапі формування тексту усного виступу (в *елокуції*) важливо пересвідчитися в його грамотності й ефективності, відповідності орфоепічним нормам щодо вимови звуків і звукосполук, зокрема й на межі слів (для уникнення можливого какофонічного ефекту), перевірити нормативність наголосів, передбачити використання орфоепічних чергувань, засобів звукопису, звуковідтворення, рими тощо, а також зробити інтонаційну розмітку тексту, де позначити місце й тривалість пауз, логічні наголоси, виділення різними голосовими параметрами (змінною висоти тону, гучності, варіюванням тембральних характеристик) значущих моментів тощо. Максимальної вагомості набувають голосові характеристики на етапі *акції*, де виразність, ясність, чіткість, польотність, емоційність голосу, широкий діапазон його звучання сприяють позитивному й зацікавленому сприйняттю оратора аудиторією, а майстерні зміни висотних, силових, темпоральних, тембральних параметрів мовлення дозволяють розставити правильні смислові й логічні акценти і сприяють зосередженню й утриманню уваги слухачів, кращому донесенню до них інформації, а отже, й ефективності виступу загалом.

Значущість голосу, варіювання голосових характеристик, зумовлене різними лінгвістичними й екстралінгвістичними чинниками, передбачені також більшістю риторичних законів, а саме: *законом моделювання аудиторії* (при виступі перед дітьми й дорослими, керівництвом і підлеглими, в офіційній і неофіційній ситуаціях тощо різним буде не лише лексичний склад, а й фонетичне оформлення тексту); *законом стратегії й тактики* (цільова настанова виступу визначає його категоричний / примирливий, гумористичний / скорботний тощо тон, а варіювання інтонаційних параметрів голосу під час виступу є одним із способів зацікавлення й утримання уваги аудиторії, впливу на неї); *мовленнєвим законом* (особливої ваги набувають такі якості мовлення, як правильність (риторична і лінгвістична (зокрема й орфоепічна), точність, ясність, виразність (дикційна й інтонаційна), доцільність, стислість); *законом ефективної комунікації* (досконале володіння голосом, уміння вдало використовувати різні голосові модуляції сприяє встановленню й утриманню контакту з аудиторією, що є необхідною умовою ефективної реалізації мовленнєвої комунікації).

Постановка, опанування й удосконалення мовленнєвого *голосу* (фонації) неможливе без організації *дихання* (респірації) та роботи над поліпшенням механізмів *утворення звуків* (артикуляції). Творення мовлення передбачає комплексну роботу багатьох систем в організмі людини, зокрема центральної нервової системи, головного мозку, що керує рухами всіх органів, а також дихальної системи (нижній поверх мовленнєвого апарату), гортані (середній поверх мовленнєвого апарату, де містяться голосові зв'язки — власне голосотвірний орган), надгортанних порожнин — глоткової, ротової й носової (верхній поверх мовленнєвого апарату, де формуються звуки мовлення).

¹ А. Пиз, *Язык телодвижений: как читать мысли других людей по их жестам*, СПб. 2000 та ін. У різних авторів відсоткове співвідношення може незначно варіювати.

Дихальна система, як відомо, безпосередньої участі у творенні мовних звуків не бере, проте за допомогою видихуваного струменя повітря створює пружне середовище, що й формує звукову хвилю. При цьому дихання фізіологічне (неусвідомлюване) переходить у дихання фонаційне (усвідомлюване, кероване), для якого характерні довший видих, ніж вдих, можливість добирання повітря в процесі мовлення, енергетична активність, фокусування чи розподіл видиху тощо. Постановка і розвиток мовленнєвого (як і вокального) голосу починаються з постановки фонаційного дихання, до якого існує цілий ряд вимог, а також вправ на його удосконалення², серед яких — вправи на затримку дихання, тривалість і розподіл видиху, на добирання повітря спокійно, без шуму тощо. Усі вправи на дихання сприяють також розвитку голосу і, навпаки, — вправи на розвиток голосу поліпшують також і фонаційне дихання.

Ефективне, правильне, ясне й виразне мовлення неможливе без розбірливої дикції, основою якої є чітка артикуляція кожного звука. Саме орфоепічно правильна, унормована вимова звуків, звукосполучень, окремих складів і формує, на нашу думку, сегментну складову виразності усного мовлення, впливає на сприйняття оратора аудиторією. На важливість звукового оформлення виступу вказував іще Квінтіліан, зазначаючи, що „те, що ображає вуха, не може проникнути в душу людини”.

Порушення дикції можуть бути спричинені недоліками: 1) *вродженими, органічними* (неправильний прикус зубів, занадто висунута вперед нижня щелепа, довгий або короткий язик, закоротка під'язикова вуздечка тощо); 2) *набутими, неорганічними* (скутість щелеп, млява артикуляція, малорухливі губи, вимова крізь зуби, інертний язик, нечітка вимова або пропуски звуків, ненормативна вимова окремих звуків, неточність артикуляції внаслідок поспішності, манірності вимови тощо)³. Усунення органічних вад з ряду об'єктивних причин не завжди можливе — на відміну від неорганічних вад, яких можна позбутися шляхом постійної наполегливої роботи над собою. Для подолання неорганічних вад і поліпшення дикції існують комплекси вправ з артикуляційної гімнастики, де традиційно виділяють групи вправ для губ, язика, нижньої щелепи, м'якого піднебіння⁴. Кожну вправу рекомендовано виконувати 6–8 разів. Вправи на дихання і на артикуляцію дозволяють підготувати органи мовлення до роботи. Цікаво, що студенти театральних вузів протягом першого курсу вчать „говорити мовчки”, тобто засвоювати за допомогою вправ правильну артикуляцію звуків без участі голосу: „О — губи мають округлу форму і трохи висунуті вперед. Язик злегка відтягнутий назад, задня частина його піднята”⁵; „Д – Т — губи пасивні, кінчик язика притискається до верхніх передніх зубів з внутрішньої сторони і різко відштовхується від них. Що швидше відтягнути язик, то чіткіше буде звучання звуків Д – Т”⁶ тощо. Коли мовний апарат достатньо розігрітий і перебуває в тонусі, правильна безгучна артикуляція окремих

² Н. Плющ, В. Бондаренко, *Сучасна українська мова. Орфоепія*, Київ 2008, с. 16–19; *Техніка мови вчителя та гігієна його голосу*, Київ 1971; Ю. Єлісовенко, *Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення*, Київ 2008, с. 6–10; *Дихальна гімнастика. Вправи для розвитку мовленнєвого дихання*, [в:] Електронний ресурс: <http://logoclub.com.ua/zvukovimova/dikhalnagimnastika/38-vpravi-dlya-rozvitku-movlennevo-go-dikhannya> (22.04.2016) та ін.

³ А. О. Гладишева, *Сценічна мова. Дикційна та орфоепічна нормативність*, Київ 2007, с. 51; Н. Плющ, В. Бондаренко, *Зазнач. джерело*, с. 15 та ін.

⁴ А. О. Гладишева, *Зазнач. джерело*, с. 55–58; Н. Плющ, В. Бондаренко, *Зазнач. джерело*, с. 20–21; Ю. Єлісовенко, *Зазнач. джерело*, с. 10–12 та ін.

⁵ А. О. Гладишева, *Зазнач. джерело*, с. 60.

⁶ Там само, с. 72.

звуків засвоєна, переходять до наступного етапу — вимови вголос як окремих звуків, так і звукосполук, складних для вимови, за різними схемами:

1) вимова ряду голосних *i-e-a-o-y-u* (тягнучи інтонацію донизу; точкова вимова; повторювана вимова ряду голосних з наголосом щоразу на іншому звукові:

i'-e-a-o-y-u
i-é-a-o-y-u
i-e-á-o-y-u
i-e-a-ó-y-u
i-e-a-o-ý-u
i-e-a-o-y-í

тощо);

2) послідовна вимова сполучень приголосних і голосних:

бі, бе, ба, бо, бу, би;
рлірл, рлерл, рларл, рлорл, рлурл, рлрл

та ін.

Ефективним засобом удосконалення виразності мовлення на сегментному рівні є вимова скоромовок і чистомовок (останні передбачають насиченість тексту певними звуками). Скоромовки і чистомовки покликані ще більше відшліфувати дикцію, довести до автоматизму вимову складних звуків і звукосполучень у потоці мовлення, зберігаючи при цьому смислову виразність тексту. В основі таких вправ лежать сполучення слів, що містять звуки, які вимагають швидкої зміни артикуляційних рухів, значної активності мовного апарату: *У маленької Сані перекинулись сани; Бурі бобри брід перебрели, забули бобри забрати торби* (скоромовки); *Щось надворі погода розмокropогодилась; Зши-то ков([y])пак та не по-ков([y])паків([y])ськи, переков([y])пакувати б ков([y])пак та перевиков([y])пакувати; Перепел підпадьомкає, перепелиха перепелу підпідпадьомкує, перепеленята перепелу і перепелисі переперепідпідпадьомкують* (чистомовки) та ін.

Виразність, ясність, ефективність мовлення нерозривно пов'язані з поняттям його нормативності, зокрема й орфоепічної. Так, для української орфоепії характерні: повнозвучна, повноголоса вимова голосних звуків у наголошених, побічнонаголошених складах і в деяких ненаголошених позиціях, а отже, відсутність повної редукції ненаголошених голосних; взаємонаближення ненаголошених [e] та [и] ([eⁿ], [и^c]); помірне уподібнення [o^y] в деяких позиціях за повної відсутності “акання”. Для системи українського консонантизму притаманне збереження дзвінкості на кінці слова і складу, відсутність чергування [в] – [ф] (натомість [в] у деяких позиціях може набувати ще більшої звучності й переходити в [y]), переважно тверда вимова губних, шиплячих, задньоязикових та глоткового, а також наявність цілого ряду чергувань приголосних унаслідок асимілятивних змін звуків у потоці мовлення. До основних виявів таких асиміляцій належать чергування у сполуках глухих і дзвінких (аякже [аја́гже], ось де [о́зде], Тбілісі [дб'і́л'і́сі]); свистячих і шиплячих (прині́ши [при́н'і́ши:и], з жартами [ж:а́ртами], розчистити [ро́жчісти́ти], у пля́щі [у_пл'а́с'ці́], не морочся [неⁿ_моро́ч'с'а], переможці [пеⁿреⁿмо́з'ці́], гляда́чці [гл'ада́ч'ці́]); передньоязикових зубних зімкнених [д], [д'], [т], [т'] з передньоязиковими зубними й альвеолярними щілинними та африкатами (не сер́дсья [неⁿ_се́рдз'с'а], копита́це [копи́ц:е], ті́тчин [т'і́ч:и́н], від Джанко́я [в'ідж'а́нко́ја]); твердих із м'якими (сьогодні́ [с'о́год'ні́], майбу́тне́ [маібу́т'не́]) та ін. Неврахування дії таких аси-

мілятивних змін є, на жаль, досить частотним явищем у мовленні не лише студентів, а й публічних осіб, депутатів, посадовців різних рівнів, коментаторів радіо, телебачення та ін. Це розмиває орфоепічну норму й порушує один з основних законів риторичі, а саме мовленнєвий закон.

До сегментних засобів виразності належать також орфоепічні (евфонічні) чергування, серед яких найпоширеніші чергування **у – в** (був **у** тебе – була **в** тебе); **і – й** (він **і** вона – вона **й** він); **у – в – уві – вві** (у небі – **в** обід – **уві** сні); **з – зі – із – зо** (з нею – **зі** мною – **із** ним – **зо** два); **від – віді – од – оді** (відняти – **віді**ти – **од**бігти – **оді**брати); суфіксів і постфіксів **ся – сь** (умилася – старалася); **ти – ть** дієслівних форм (робити – ходить); паралельних відмінкових закінчень іменників **-ові – -у** (Іванові – Степану), часток **би – б** (носив **би** – знала **б**), **же – ж** (він **же** – вона **ж**) та ін.

Сприяють правильності, виразності й евфонічності усного мовлення на сегментному рівні й афери ([Ø]голка, [Ø]гра); дієрези (тиждень – тиж[Ø]невий, щастя – щас[Ø]ливий); синкопи, апокопи, протези (іржа, імла, вухо, вулиця); епентези (арі[й]а, па[в]ук, геро[й]іка, весни – весен), дисиміляції приголосних (соняшник, торішній) тощо.

До засобів фонетичної виразності на сегментному рівні зараховують також засоби звукопису — від найпростіших звукових повторів (алітерації, асонансу) до складніших фігур звукового паралелізму (анафори, епіфори, епаналепсису (стику й кільця), рими тощо), що широко використовуються в риторичному дискурсі. Цікавий зразок поєднання анафори ⁽¹⁾ й епіфори ⁽²⁾ дає текст виступу Президента України Петра Порошенка на Генасамблеї ООН:

У момент ювілею організації я пишаюсь тим, що говорю від імені одного із членів — засновників ООН.

Держави⁽¹⁾, яка в 1945 році брала активну участь у конференції в Сан-Франциско, робила внесок у заснування ООН і заклала основи для її діяльності.

Держави⁽¹⁾, яка додала багато чого у Сан-Франциско і сформувала серце Статуту ООН⁽²⁾ — Цілі та Принципи Організації.

На жаль, я також виступаю від імені держави — члена ООН, яка в даний час потерпає від жорстокого приниження основних цілей і принципів Статуту ООН⁽²⁾.

Менш використовувані в риторичі засоби звуконаслідування (ономатопеї). Зокрема, у рекламному дискурсі як одному з прикладних аспектів реалізації широкого поля риторичної діяльності ономатопеї можуть супроводжуватись візуальним рядом (зображення веселого песика під слоганом *Рррозумний вибіррр* — реклама магазину “Фора” у Києві) або виступати в суто вербальному вияві (*Роби брендам Бац-Бац-Бац! Купуй Ксіомі!* — реклама китайських мобільних телефонів Xiaomi Redmi 3 в інтернет-магазині citrus.ua) тощо.

Рима як складник системи сегментних засобів фонетичної виразності слугує для фонічного оформлення тексту, посилює його естетичність, сприяє ритмізації, привертанню уваги, зашам’ятовуванню. У рекламному тексті римування може поєднуватись із грою слів з використанням омонімії (*Томатна кількика* — візьми банок *кількика!* — рекламна акція в мережі Varus у Києві), у тому числі міжмовної омонімії (*Соки REACH: життя чудова річ, як не крути!*). Римування може бути зовнішнім (*Ваша кицька купила би “Віскас”; “Nescafe”*.

¹ Про що говорив Порошенко на Генасамблеї ООН. Повний текст виступу, [в:] Електронний ресурс: <http://tsn.ua/politika/pro-scho-govoriv-poroshenko-na-genasambleyi-oon-povniy-tekst-vistupu-503269.html> (12.03.2016).

Помиляйся, тільки не зупиняйся!; *Підкріпись і знову грай* — світ із “Барні” *пізнавай!*; “Whiskas”. *Кожна киця знає — смачніше не буває!*) і внутрішнім (“Snickers”. *Не гальмуй. Засмакуй!*; *Чистота — чисто “Тайд”!*), кільцевим (“Мезим”. *Після їжі легше з ним!*) тощо.

У політичному дискурсі рима також слугує привертанню уваги потенційного електорату, посиленню виразності, сприяє запам’ятовуванню: *Разом нас багато, нас не подолати* — слоган Помаранчевої революції, що згодом набув прецедентного характеру (зовнішня рима); *За життя без “Я” та “Ю”* — заклик кандидата в Президенти України Василя Противсіха (псевдонім В. Гуменюка); *А з нашого боку — Тягнибок* — слоган тієї самої президентської кампанії 2009 р. О. Тягнибока (внутрішня рима) та ін.

Рима як фонетичний засіб виразності широко представлена також у медійному просторі: у заголовках друкованих ЗМІ (*Ати-бати, йшли плакати* — про відкриття міжнародної вуличної виставки плакатів у Києві (Дзеркало тижня, 21.03.2014); *Анилюс а ля рюс* — про окупацію Криму (Дзеркало тижня, 06.03.2014)), на телебаченні (Ти **не один** — 1+1) тощо.

До надсегментних засобів фонетичної виразності належать наголос (словесний, синтагматичний, власне фразовий, логічний, емпатичний) та інтонація (комплекс характеристик висоти голосу (мелодики), сили (гучності), тривалості (темпу), тембру).

Серед різновидів наголосу найбільший виражальний потенціал мають наголоси логічний та емпатичний. Логічний наголос максимально виділений інтонаційно (силою і значним інтервалом висоти тону — порівняно зі словесним наголосом), виконує функцію виділення “психологічного підмета” (Л. Щерба)⁸, дозволяє розставляти у фразі потрібні акценти, щоразу видозмінюючи й уточнюючи її смисл: *На завтра у Львові обіцяли хорошу погоду* (акцентує час); *На завтра у Львові обіцяли хорошу погоду* (акцентує місце); *На завтра у Львові обіцяли хорошу погоду* (акцентує дію); *На завтра у Львові обіцяли хорошу погоду* (акцентує якість); *На завтра у Львові обіцяли хорошу погоду* (акцентує об’єкт дії) тощо. Логічний наголос обов’язковий при протиставленні, у питальних реченнях без питального слова, часто використовується в реченнях-відповідях. На відміну від наголосів словесного, синтагматичного та фразового, логічний наголос визначається контекстом і може припадати на будь-яке місце у фразі, варіювати залежно від мети, яку переслідує оратор. При підготовці промови місце постановки логічних наголосів варто продумати ще на етапі елокуції й позначити їх в інтонаційній розмітці тексту (як правило, слова, марковані логічним наголосом, у такій розмітці підкреслюють). В усному мовленні засобами реалізації логічного наголосу може бути збільшення тривалості слова (“розтягнена вимова”), підвищення / пониження тону, посилення / послаблення гучності, психологічна пауза, зміна тембральних характеристик. У писемному мовленні для позначення логічних наголосів слугують порядок слів, ремарки автора (здебільшого в художньому стилі), різні графічні засоби⁹.

Емпатичне наголошення здебільшого передає ставлення мовця до повідомлюваного за допомогою розтягнутої, подовженої вимови голосного чи приголосного звука. Розтягнення голосного зазвичай пов’язують із позитивними

⁸ Л. В. Щерба, *Опыт лингвистического толкования стихотворений: „Воспоминание” Пушкина*, [в:] Его же, *Избр. раб. по рус. яз.*, Москва 1957, с. 26–44.

⁹ Див.: Г. Н. Иванова-Лукьянова, *Суперсегментная фонетика в функционально-стилистическом аспекте*, [в:] *Грамматические исследования. Функционально-грамматический аспект: Суперсегментная фонетика. Морфологическая семантика*, Москва 1989, с. 33–73.

емоціями: *Закохався Петро — оче-е-ей з Лесі не зводить!* Натомість розтягнена вимова приголосного асоціюється здебільшого з негативними емоціями (заїканням від страху чи холоду, роздратуванням, обуренням): *Я н-н-не знаю...; Ти-ш-ш-ш! Не бачите — тато працює?!; Не с-с-смій зі мною так говорити!* Хоч у живому мовленні й позитив може бути переданий розтягненням приголосного (*М-ммм... як смачно!*), а негатив — розтягненням голосного (*Ви нас ду-у-уже розчарували!*). Крім того, емпіза голосного може мати нейтральне емоційне забарвлення, напр., у вокативах (*Іва-а-ане!*), при передаванні замисленості (*Та-а-ак, це було давно*), нерішучості (*Ну-у... Я не зна-а-аю...*) тощо.

Інтонаційні параметри (мелодика, сила, тривалість, тембр), з яких складається голос, залежать від цілої низки лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів: індивідуальних особливостей мовленнєвого апарату, віку, статі, стану здоров'я, комунікативної ситуації, змісту інформації, стилю вимови тощо — і відповідно спроможні передавати різні смисли.

Помилки в інтонуванні можуть призводити до комунікативних непорозумінь і сприймаються менш толерантно, ніж помилки лексичні чи граматичні¹⁰. Правильне інтонування свідчить не лише про рівень володіння мовою, а й про вихованість, наміри, ставлення до співрозмовника. Приємний тембр, виразний інтонаційний контур, доречні паузи забезпечують голосу комфортне звучання, а слухачеві — бажання слухати.

За Ф. Прокоповичем, до *природних вад* голосу належать писклявість, заїкування, навмисне крикливе або голосне мовлення, дефекти у вимові окремих звуків (напр., [р]). Натомість до *вад від поганої звички* він зараховував: 1) виголошування „з розширеним гидко горлом і надто розкритим ротом”; 2) надмірну швидкість, а також жвавість промови; 3) надмірну повільність; 4) надмірний крик; 5) своєрідний спів; 6) порушення часокількості складів; 7) міцний віддих, обприскування найближчих слиною з рота, випускання через ніс значної частини повітря при говорінні; 8) надто велика шорсткість голосу, коли деякі літери важко прориваються (“**К**” вимовляється з хрипінням; “**Р**” — з лютістю, мов собака; “**С**” — зі зміїним шипінням)¹¹.

Щоб подолати вади голосу, вдаються до спеціальних вправ. Постановкою голосу, на відміну від постановки фонаційного дихання й артикуляції, радять займатися не самостійно, а під керівництвом фахівців.

Варіювання тональних, темпоральних, динамічних і тембральних характеристик дає змогу оптимізувати сприйняття, змінювати ритміку мовлення, акцентувати різні аспекти і смисли, так забезпечуючи виразність та ефективність виступу. Недаремно побутує думка, що хороший оратор повинен мати добре поставлений, т. зв. “джазовий голос”, час від часу змінювати просодичні параметри мовлення, увиразнювати його інтонаційний малюнок, щоб утримати увагу слухачів, не втрачати контакту з аудиторією.

Високий виражальний потенціал має тон голосу — рух його висотних показників передає комунікативну спрямованість речення, завершеність / незавершеність думки, модальність, відображає цілу низку соціальних (вік, стать, належність до певного класу, походження), біологічних (стан здоров'я, рівень самопочуття), емоційних тощо характеристик мовця. Людське вухо спроможне сприймати звукові коливання в діапазоні від 16 Гц до 20 000 Гц, тоді як

¹⁰ Див.: *Фоностилестична норма мовлення у дидактичній сфері*, Навч.-метод. посіб., уклад. Є. О. Снегір'ова, Київ 1998, с. 12.

¹¹ Ф. Прокопович, *Про виголошення і, передусім, про вади голосу*, [в:] Його ж, *Філософ. твори*, у 3 томах, т. 1: *Про риторичне мистецтво... Різні сентенції*, Київ 1979, с. 411–412.

мовленнєвий діапазон людини значно вужчий — від 50 Гц до 10 000 Гц, причому звучання чоловічих голосів коливається в межах 70–6 000 Гц, жіночих — 150–9 000 Гц. Низькі голоси вважають набагато привабливішими, ніж високі, що зумовлено низкою біологічних, соціальних, емоційних та ін. чинників. З фізіологічної точки зору висота голосу визначається довжиною й напруженістю голосових зв'язок і безпосередньо корелює з рівнем тестостерону в організмі: що цей рівень вищий, то довші голосові зв'язки і нижчий тон голосу — це асоціюється на підсвідомому рівні з силою, витривалістю, високою конкурентоспроможністю і життєздатністю його носія, а отже, викликає до нього почуття симпатії й довіри. В соціальному аспекті високі голоси частіше пов'язують з юністю, енергійністю й недосвідченістю, тоді як носіям низьких голосів приписують такі якості, як упевненість, інтелектуальність, авторитетність, статусність. Це призводить до виникнення стереотипів: “що вищий голос, то нижча посада”, хоча в історії справді відомі випадки, коли необхідною умовою для кар'єрного зростання була робота над вимовою, зокрема над пониженням голосу (історія Маргарет Тетчер). На емоційному рівні високі голоси викликають підсвідоме відчуття тривоги, занепокоєння, роздратування, дискомфорту й зменшують ступінь довіри до мовця, натомість низькі голоси мають заспокійливий і медитативний вплив. Перехід від низького тону до високого, навпаки, допомагає привернути увагу до певних частин виступу, урізноманітнити інтонаційний малюнок промови.

Параметр інтенсивності (гучності) мовлення визначається силою, з якою тисне на голосові зв'язки видихуваний струмінь повітря, і залежить від амплітуди їхніх коливань. Гучність голосу показує силу характеру й територію, яку людина готова захищати — відповідно всі, хто чує оратора, потрапляють до сфери його впливу, тож голос промовця повинен охоплювати не лише ближчих слухачів, а сягати останніх рядів. Занадто тихий голос свідчить про невпевненість, боязливість мовця і не сприяє успішності виступу — так само, як і занадто гучний, що може швидко стомлювати й асоціюватися з агресією. На рівні сприйняття посиленню голосу сприяє візуальний контакт зі слухачами, активна міміка, а також говоріння в герметично ізольованому приміщенні¹². Сила звучання зумовлена ситуацією спілкування (виступ на мітингу — приватна розмова), загальним фізичним станом людини (почуватися здоровим — нездужати), психічно-емоційним станом (збудженість — пригніченість, упевненість — невпевненість), темпераментом, віком, належністю до певної національної культури, рівнем вихованості, поваги до оточення тощо. Зміна гучності в процесі мовлення посилює його виразність і полегшує сприйняття, при цьому ефективним засобом привертання уваги є як посилення голосу під час виголошення окремих слів чи фраз, так і вимовляння їх пошепки.

Правильне сприйняття і розуміння виступу оратора залежить також і від параметрів тривалості, пов'язаних з темпом мовлення. Занадто швидкий, як і занадто повільний темп, надміру збуджене або, навпаки, в'яле мовлення призводять до втрати аудиторією стрижня розмови, а отже, і до втрати цікавості, зниження ефективності мовлення. Найоптимальнішим вважають темп від 120 до 150 слів на хвилину. Темп мовлення залежить від низки об'єктивних та суб'єктивних чинників: віку, статі, національної належності мовця, змісту інформації (важливе проговорюється повільніше), мовленнєвої ситуації (урочи-

¹² Р. О. Кушнір, *Великий оратор, або як говорити так, щоб Вам аплодували стоячи*, Дрогобич 2013, с. 96–98.

ста офіційна промова — приватна бесіда), стилю вимови (повний — розмовний), рівня володіння мовою, фізичного і психічного стану, темпераменту, розміру приміщення (у великих аудиторіях звукові хвилі поширюються повільніше, а отже, темп має бути знижено), комунікативного типу речення (кінець розповідного і спонукального речень в українській мові супроводжуються зниженням темпу — некінцеві синтагми й питальні речення можуть маркуватись його прискоренням) тощо¹³.

Одним з найважливіших засобів виразності усного мовлення вважають *паузацію*, що є складовою темпу й тривалості. К. Станіславський у книзі “Робота актора над собою” зазначав: „Роботу над мовленням і словом слід починати завжди з поділу на мовленнєві такти або, інакше кажучи, з розстановки пауз”¹⁴. У мовленні він виділяв три види пауз: логічну (допомагає з’ясувати думку тексту), психологічну (дає життя думці, допомагає з’ясувати підтекст) і люфт-паузу (необхідна для того, щоб перевести дихання).

Важливим надсегментним засобом фонетичної виразності мовлення є також тембр, неповторний у кожної людини, як і відбиток пальців: він утворюється при накладанні на основний тон голосу (індивідуальний для кожного мовця) додаткових тонів, утворюваних в надгортанних порожнинах, і залежить від будови і форми джерела звучання (гортані, голосових зв’язок), а також порожнин глотки, рота, носа. У потоці мовлення до фізіологічно визначених тембральних характеристик додаються відтінки, зумовлені смисловими, емоційними тощо чинниками — відповідно тембр може передавати інформацію смислово, емоційну, біологічну, соціальну. Сприйняття тембру голосу людиною корелює з цілою низкою суб’єктивних перцептивних ознак: акустичних (*високий / низький / дзвінкий / скрипучий / захриплий*); візуальних (*яскравий / світлий / тьмяний*); тактильних (*м’який / соковитий / в’ялий / оксамитовий*); просторових (*глибокий / повний / маленький*); емоційних (*радісний / загрозливий / улесливий / іронічний / примирливий*) тощо. Завданням вправного оратора є розширення власного тембрального “коридору”, збагачення голосу новими відтінками виразності і смислу.

¹³ А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Берковець та ін., *Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика*, Підруч., за ред. А. К. Мойсієнка, Київ 2013, с. 316–325.

¹⁴ К. С. Станіславський, *Собр. соч.*, у 8 томах, т. 3, Москва 1955, с. 96–97.